

talende storkøbmand vedblev som regel at være lojal og kongetro, mens underklassen overvejende indtog samme danske holdning som Nordslesvigs befolkning. Dog må det erindres, at byens tilvækst i 19. århundrede i mindre grad end tidligere skete ved indvandring nordfra. Det kan dog siges, at det gamle aristokratiske Flensborg i sine sidste former bestod indtil adskillelsen fra Danmark 1864. Byens handelsafsætningsområde gik hermed tildels tabt. Da industrialismen samtidig slog igennem, — 1869 gennemførtes næringsfriheden, hvorved lavene forsvandt, — måtte hele byens næringsliv lægges om efter nye linjer. Skibsværftet og en række fabriker anlagdes, og dampskibsselskaber og jernbaner gav Flensborg mulighed for at søge fjernere afsætningsmarkeder. Store arbejdermasser strømmede til byen, navnlig sydfra. Indbyggertallet steg stærkt og var i 1885 godt 33000. Hermed forsvandt den hidtil dominerende type, den lojale, plattysktalende købmand. Højtysk trængte frem som talesprog, selv om Plattysk endnu hævder en plads. For sidste gang kunde Flensborg tone dansk flag ved rigsdagsvalget 1881, hvad der dog nok skyldtes en bestemt personlighed: Gustav Johannsen. Siden erobrede tysk-borgerlige og efter dem socialdemokrater flertallet i byen. Begivenhederne i dette århundrede efter den første og den anden verdenskrig ligger os så nær, at de endnu ikke er blevet historie.

Tragisk er unægtelig Flensborgs historie set fra dansk synspunkt. Men som det vises i denne bog, er de afgørende faktorer af meget gammel oprindelse, næsten lige så gamle som byens opståen. Dybest set skyldes de vel to folks forskellige ekspansionstrang, der viste sig allerede i middelalderen. Men viser Flensborgs fortid et mørkt billede, gælder det modsatte om dens nutid, hvor en stadig voksende danskhed lover godt for dens fremtid.

Knud Fabricius.

Sven A. Nilsson: Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594. Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund, Bd. 41. Lund 1952. 145 Sider.

Sveriges indre Historie i det 16. Aarhundrede og det svenske Samfunds Omformning fra dets middelalderlige Skikkelse til det Stormagtsstadium, Landet naaede i det 17. Aarhundrede, er gennem de seneste Aar blevet underkastet en Række dybtgaaende Undersøgelser, der paa vigtige Punkter har modificeret de Resultater, den ældre Forskning var naaet til. Blandt disse Arbejder

indtager Sven A. Nilssons Studier over Forholdet mellem Adelen og Kronen en fornem Plads. Hans Undersøgelser indledtes med Disputatsen »Krona och frälse i Sverige 1523—1594. Rusttjänst, länsväsande, godspolitik« fra 1947, og denne Bog følges nu op af »Kampen om de adliga privilegierna 1526—1594«. Ogsaa i sig selv dækker den nye Bog et meget centralt Omraade, og den bringer Resultater, der fuldstændigt reviderer hævdevundne Synspunkter.

Allerede i sin Disputats paaviste Forf., at Privilegieudviklingen i Danmark og Sverige forløb parallelt indtil Middelalderens Afslutning. Vigtigst var det, at Kronen paa den ene Side skabte lovmæssige Hindringer for Adelens Erhvervelse af Selvejergods, medens Adelen for sin Part fik gennemført Forbud baade mod Kronens og vanbyrdiges Køb eller Pant af frit Jordegods. Derimod opnaaede den svenske Adel ikke som den danske Immunitet mod ekstraordinære Skattepaalæg for Ugedagsbønderne, men kun, at dens Fæstere skulde udrede de ekstraordinære Byrder med halv Sats¹.

I Almindelighed har man ment, at Kronen i 1500-tallet stadig har maattet vige for Adelens Privilegiekrav, en Opfattelse, der nu ikke længere lader sig opretholde. Tværtimod synes de ældre Vasakonger med Held at have taget Kampen mod Herremændene op. I Perioden indtil 1568 gjaldt Striden navnlig Rostjenesten, der under Gustav Vasa blev omformet saaledes, at den personlige Tjeneste endeligt afløstes af en Tjenestepligt gradueret efter Godsindkomst. Denne Ordning udnyttede Gustav Vasa og Erik XIV til at afkræve Herremændene stadigt voksende Præstationer, og samtidig maatte Adelens Fæstere hyppigt udrede de ekstraordinære Kontributioner paa lige Fod med andre Bønder.

Reaktionen indtraf, da Adelen efter Erik XIV:s Fald fordrede nye Privilegier af Johan III. Men skønt Rigsraadet under Hogenskild Bielkes Ledelse principielt ønskede, at de adelige Rettigheder skulde føres tilbage til deres middelalderlige Skikkelse; og skønt det nok opnaaede en varig Begrænsning af Rostjenesteydelsen og Anerkendelse af de lovfæstede Beskatningssatser, blev Privilegiebrevet 1569 ikke den Gevinst, man hidtil har opfattet det som. Det gav nemlig ingen væsentlige, nye Rettigheder. At Resultatet blev saa kummerligt skyldes, at Johan III havde formaaet at splitte Raadsaristokratiet og den menige Adel ved at tildele Højadelen enkelte Særrettigheder.

Nogen Afklaring af Privilegiekampen havde man imidlertid

¹ Sv. A. Nilsson: Krona och frälse i Sverige 1523—1594 (Lund 1947), 189 ff., 196 ff.

ikke opnaaet i 1569. Men medens Striden under Gustav Vasa og Erik XIV gjaldt Rostjenesteforpligtelserne, samledes Opmærksomheden under Johan III især om Kongens voldsomme, ekstraordinære Skatteudskrivninger, der ikke respekterede de adelige Rettigheder. Disse Udskrivninger opnaaede Kongen ved enten at ignorere Rigsraadet, der ikke havde Skattebevillingsret, eller ved Trusler om Lensreduktioner. Endelig kompliceredes Situationen ved, at Hertug Karl — den senere Karl IX — dels forte sin private Privilegiepolitik til Gavn for Lavadelen, men vendt mod Kongen og Rigsraadet, dels tiltvang sig personlige Ekstraskatter eller lagde Beslag paa de kongelige Skatter. Da Johan III døde 1592 prøvede Rigsraadet at samle alle adelige Interesser om en storstilet Privilegieaktion under Ledelse af Hogenskild Bielke og Erik Sparre. Man vendte sig imod, at *arvföreningen* 1544 skulde begrænse Raadets konstitutionelle Medbestemmelsesret, og man forlangte nu Adelens Bønder fritaget for alle kongelige Byrder og sikret Immunitet overfor de kongelige Fogeder. Men ogsaa dette Stormløb mislykkedes totalt, dels fordi Sigismund trak Forhandlingerne ud til efter sin Kroning, dels paa Grund af Hertug Karls Machinationer. Det endelige Privilegiebrev bekræftede i alt væsentligt kun Privilegieerne fra 1569.

Nogen varige Fordele havde Adelen altsaa slet ikke opnaaet i denne Periode. Konflikten faldt tværtimod snarest ud til Fordel for Kongemagten. Privilegiebrevet fra 1569, som man hidtil har set som Indledningen til et svensk Adelsvælde, blev ikke i nogen Henseende en Sejr hverken for Rigsraadet eller for Adelen som Helhed, men for Johan III. Adelens Privilegieaktioner 1569—94 maa da ogsaa med Forf. tolkes som Forsøg paa at bremse Kronens Præstationskrav, og dens Fordring paa Restitution af de middelalderlige Rettigheder bliver fra dens Synspunkt mere end Propaganda. Forklaringen paa Adelens fejlslagne Politik maa formodentlig søges i, at Rigsraadet savnede en finansiell Kontrol med Kongemagten, og i, at Kongen til Stådighed kunde udnytte Interesses modsætningerne mellem Højadelen og Lavadelen.

Sammenligner man den svenske og den danske Adels Stilling vil Forskellen være iøjnefaldende. Det danske Rigsraad opnaaede fra Christian III's Tid en virkelig effektiv Kontrol med Kongemagtens Dispositioner ved meget bestemt at haandhæve sin Skattebevillingsret og sin Ret til Opsyn med Pengemidlernes Anvendelse. Det svenske Rigsraad besad ikke nogen tilsvarende Bemyndigelse til at bevillige ekstraordinære Skatter før 1612, og det havde heller ingen Mulighed for at kunne gribe ind i Kongens frie Raadighed over Midlerne. Kongen havde i begge Henseender en

bred Margin, eftersom Landslagens Bestemmelser kun udpegede *lagsagonämndene* som Beskatningsorganer. Han kunde saaledes ved direkte Henvendelse til de lokale Forsamlinger opnaa Tilsagn om Bevillinger, uden at han overhovedet behøvede at raadføre sig med Raadet; og Johan III benyttede denne Udvej i fuld Udstrækning¹. Ikke destomindre fristes man med de danske Forhold i Erindring undertiden til at tro, at Forf. har behandlet Privilegiekonflikterne for isoleret, og saaledes at Samspillet mellem den magtpolitiske og den finansielle Udvikling ikke helt faar den Plads, der tilkommer det. Rigsraadet opgav i hvert Fald aldrig Tanken om at erhverve Medbestemmelsesret i Finanspolitiken. Allerede Raadsaristokratiets Paaberaabelse af Adelen's Ret til Privilegier som Modydelse mod sin Indsats ved Gennemførelsen af arvföreningen 1544 peger i denne Retning.

Tilsyneladende førte Johan III i 1570'erne og første Halvdel af 1580'erne en meget egenraadig Finanspolitik. Ganske vist havde et Finansoverslag 1573 — den saakaldte første *rikshuvudbok* — afsløret fremtrædende Brist i Landets finansielle Status, men dette Arbejde blev samtidig Udgangspunkt for en Række Saneringsplaner, der skulde sikre Kronen øgede Indkomster. Efter 1574 forblev yderligere Rentemesterposten ubesat, og Kongen tog selv Ledelsen i Samarbejde med sine borgerlige Sekretærer. En ny *rikshuvudbok* 1582 godtgjorde imidlertid, at den kongelige Politik var slaaet aldeles fejl, men det synes kun at have ansporet Johan III til endnu en Kraftanspændelse². I de følgende Aar indledte han — som Sven A. Nilsson har paavist³ — en haardere Kurs mod Adelen, der flere Gange blev underkastet Særbeskatning, og i Foraaret 1584 greb han tillige til Forleningsinddragninger overfor Rigsraaderne for at lægge Pres paa dem.

Rigsraadet erklærede sig straks villigt til at yde en Engangsbevilling af alle Lensindkomster paa 25 % mod at Kongen opgav sin Lensreduktion. Og da Kongen erklærede denne Indrømmelse for utilstrækkelig, gik det med til at forhøje Satsen til 33 $\frac{1}{3}$ % samt til at yde 1 Dr. af hver adelig Fæstebonde — Kongen havde forlangt det dobbelte — forudsat de andre Stænder ogsaa blev paalagt Del i Byrderne. Johan III udsendte derefter Ordre til Fogederne om at forhandle med Adelen paa de lokale Forsamlinger om de Satser, Raadet havde tilbudt i sit sidste Indlæg. De øvrige Stænder inddroges derimod ikke i Beskatningen, og vanbyrdige

¹ Sv. A. Nilsson: *De adl. privileg.*, 12 f., 53 ff.

² B. Odén: *Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet* (Akad. avh. Lund 1955), 122, 399 f.

³ For det flg.: Sv. A. Nilsson: *De adl. privileg.*, 60—65.

Lensmænd paalignedes kun 25 % Indkomstskat mod Adels 33 $\frac{1}{3}$ %.

Man spørger sig unægtelig, om Raadet stillende kunde finde sig i Afpresninger under saa grove Former. Og efter Sv. A. Nilssons Fremstilling synes Begivenhederne i 1584 ikke at have faaet Konsekvenser, udover at Rigsraadet paa en Herredag i Västerås i Marts det følgende Aar paa pegede »nødvändigheten av sparsamhet och reda i fövaltningen. Man framhöll, att allmogen var hårt tyngd av de många gårderna och tillstyrkte bestämt fredsförhandlingar med Ryssland vid stilleståndets utgång»¹. Denne Opfattelse synes imidlertid at maatte modificeres noget. Situationen rummede i sig selv Faremomenter for Kongen; hans Forhold til Broderen, Hertug Karl tegnede saaledes faretruende, fordi denne misbilligede Johan III's forestaaende Bryllup med Gunilla Bielke. Det er da ogsaa interessant at iagttage, at Kongen netop i Sommeren 1584 fandt sig foranlediget til at afkræve Rigsraadet et Løfte om ikke at ville fordre Privilegieforbedringer af hans Efterfølger, da nogle Rigsraader havde optaget Kontakt med Sigismund².

Fra selve Herredagen 1585 foreligger der kun tre Aktstykker, alle fra Raadets Side: Nogle Forhaandsoptegnelser fra Hogenskild Bielkes Haand og to Betænkninger fra Raadet. Af Hogenskild Bielkes Notater, der dateres til før Mødets Begyndelse, fremgaar det, at man havde til Hensigt foruden de udenrigspolitiske Anliggender ogsaa at tage Beskatningsspørgsmaalene og Rigets finansielle Stilling op. Derunder hørte ogsaa Privilegesagerne, et Krav om at de Ekstrabyrder, der var paalagt 1584, ikke blev varige og endelig den Særbeskatning, »fursten, adeln oåtsport, hafver pålagt i fyrstendömet»³.

I det første Forslag fra Begyndelsen af Marts henstillede Rigsraadet meget indtrængende, at der blev indledt Fredsförhandlingar med Rusland, hvorimod de økonomiske Sager kun berørtes, forsaavidt som man bebudede en senere Betænkning derom⁴. Denne Betænkning, som blev afgivet ved Udgangen af Marts, konstaterede Rigets trøstesløse, finansielle Status, og den fremsatte omvendt en Række detaljerede Forslag til Reduktion af Udgifterne. Besparelserne skulde især gælde det militære Beredskab og Hof-

¹ Sv. A. Nilsson: *De adl. privileg.*, 66; jfr. S. 76 f. — Der var afsluttet en femaarig Vaabenhvile med Rusland 1583.

² Svenska riksdagsakter ... 1521—1718. Andra delen 1561—1592, Bd. II (Udg. af E. Hildebrand. Sthlm. 1899), 647 ff.

³ Ibid. 657 f.

⁴ Ibid. 659—68.

holdningen. Hovedpunktet var imidlertid et Forslag om at tildele Statholderne i hvert Landskab Bemyndigelse til at føre Opsyn med Udbetalinger og Regnskabsførelse, eftersom det »går ... oskickeligen till med peninge upbörd och uttgiff«¹.

Rigsraadets Fordringer tør karakteriseres som ganske radikale, idet de vilde medføre, at det indirekte fik Kontrol med Finansforvaltningen ved at indskyde en Melleminstans mellem Centralregeringen og Lokaladministrationen. Ikke destomindre viser de senere Begivenheder, at Kongen maa være gaaet ind paa disse Krav. Statholderne fik 1585 den øverste Ledelse af Oppebørslerne og Opsyn med Regnskaberne, og samtidig fik Finland sin egen Rentekammerforvaltning under Ledelse af Statholderen, Aksel Leijonhuvud. Endelig udnævntes Rigsraad Ture Bielke — Hogenskild Bielkes Broder — til Chef for Rentekammeret (*Överste skattmästare* og *kammerråd*) i 1586, og flere af de mest ildesete af Kongens borgerlige Raadgivere blev fjernet². Omvendt er det iøjensfaldende, at Rigsraadet i sine to Betænkninger i Marts 1585 overhovedet ikke berører Skattespørgsmaalene, som Hogenskild Bielke havde givet en saa fremtrædende Plads i sine Optegnelser. Tværtimod indskærpede Kongen umiddelbart efter Herredagen det foregående Aars Bevillinger, og da de blev opkrævet, lod han Pengene indbetale direkte til Kongens Kiste³.

Der foreligger i de tilgængelige Kilder ingen nærmere Efterretninger om Herredagsforhandlingernes Forløb. Det Udfald, vi har konstateret, lader dog formode, at der maa være en Sammenhæng mellem Beskatningssagerne og Ordningen af Finansforvaltningen. Man kan antage, at Rigsraadet har erhvervet Indsigt med Finansadministrationen mod at acceptere de Ekstrakontributioner, Kongen havde udskrevet 1584. Men dette kan kun have været den ene Side af Sagen. Man maa nemlig ogsaa forklare, hvorledes Raadet kunde formaa Johan III til at gaa ind paa denne modus vivendi. Og den nærmestliggende Forklaring synes mig at være, at Hertug Karls Stilling kan have nødsaget Kongen til et Kompromis. Rigsraadet, der siden 1582 havde støttet Kongen, og som i Almindelighed vendte sig mod Karls lavadelsvenlige Politik, synes da ogsaa — med Erik Sparre som Pennefører — at være gaaet ind for Kongens nye Ægteskab. Alligevel havde Raadet, som det fremgaar af Hogenskild Bielkes Notater, forberedt en

¹ Svenska riksdagsakter 2: II, 669—78.

² N. Edén: Om centralregeringens organisation under äldre Vasatiden, 1523—1594 (Akad. avh. Upps. 1899), 231 f.; B. Odén, op. cit., 88, 123 ff., 400 ff.

³ Svenska riksdagsakter 2: II, 678 f.; B. Odén, op. cit., 147.

Aktion mod »hertug Karls handel« og mod hans Skattepolitik¹. Sagen maa ogsaa være bragt paa Bane, eftersom Kongen i et Brev den 27. Marts indskærper, at Adelsens Bønder i Hertugdømmet skal udrede Skatten af 1584, som Hertug Karl hidtil havde vægret sig ved at godkende, og samtidig udbeder han sig nærmere Indberetning, hvis Hertugen havde krænket Adelsprivilegierne ved ulovlige Skattepaalæg².

Et bindende Bevis for denne Sammenhæng kan ikke føres paa det tilgængelige Materiale; den bliver foreløbig ikke mere end en sandsynlig Forklaring. I hvert Fald havde Rigsraadet aabenbart foreløbig sikret sig Føling med Kongens Dispositioner. De ledende Rigsraadsmedlemmer træffes i de følgende Aar hyppigere i Kongens Omgivelser end tidligere, formentlig i Forbindelse med det Hofraad, man paa Herredagen i Västerås havde foreslaaet oprettet³. Jævnside hermed synes Statholdernes Kontrol med Oppebørslerne og Regnskaberne virkelig at have fungeret effektivt i Aarene frem mod 1590⁴. Men allerede 1588 klager Hogenskild Bielke i et Brev til Erik Sparre over, at Kongen paany søgte at frigøre sig. Endnu samme Aar udskrev Johan III en ny Ekstraskat til Finansiering af en Ekspedition til Reval, uden at raadføre sig med Rigsraadet⁵. Kort efter indtraadte det endelige Brud mellem Kongen og Rigsraadet om Udenrigspolitikken. Ture Bielke blev suspenderet fra Skatmesterposten, Finlands særlige Rente-kammerforvaltning blev nedlagt og et Par af de afskedigede, borgerlige Sekretærer blev genindsat paa deres tidligere Poster. Endelig planlagde Kongen, nu støttet af Hertug Karl, en gennemgribende Reorganisation af Finansforvaltningen, uden at Planerne naaede længere end til Papiret⁶.

Rigsraadets Indgreb i Foraaret 1585 førte altsaa ikke til varige Resultater i nogen Retning. De har ikke destomindre en ikke ganske uvæsentlig Interesse, fordi »Kampen om de adelige Privilegier« under Johan III formentlig kan nuanceres en Del ved at inddrage Finanspolitiken i Undersøgelsen. Forudsat de Betragtninger, der her er gjort gældende, viser sig holdbare, bliver Begivenhederne i sidste Halvdel af 1580'erne et Led i den Kæde, der fører frem til Gustav II Adolfs Privilegiebrev 1612, da Rigsraadet omsider erhvervede Skattebevillingsret.

Erling Ladewig Petersen.

¹ Svenska riksdagsakter 2: II, 658; Sv. A. Nilsson: De adl. privileg., 76.

² Ibid.

³ N. Edén, op. cit., 171—75.

⁴ B. Odén, op. cit., 88, 401.

⁵ Ibid., 401 f.; Sv. A. Nilsson: De adl. privileg., 66 f.

⁶ N. Edén, op. cit., 180, 232 f.; B. Odén, op. cit., 126, 402.